

Matleena Laakso

Delad glädje är dubbel glädje

Därför bör läraren dela med sig av sitt material

När jag i år blev utvald till ”årets superdelare”, en utmärkelse som ges ut av Open Education Week i Finland under den finska temaveckan om öppen utbildning, insåg jag vad som hade hänt mig. Jag hade gått från att tidigare dela mitt undervisningsmaterial så att andra skulle ha nytta av det, till att numera aktivt förespråka idén och ideologin kring öppenhet. Jag hade med andra ord blivit en öppenhetsambassadör! Jag har i samband med detta lagt ut drygt 320 powerpoints på SlideShare och de har fått 700 000 visningar.

År 2010 utdelades ett pris till ett team av modersmåls lärare som hade fattat ett radikalt beslut på en finsk gymnasieskola. De hade slopat samtliga läroböcker, delat allt läromaterial som de producerat under decennier i sitt yrkesverksamma liv sinsemellan och byggt upp en gemensam digital läroplattform för alla obligatoriska kurser som gavs av skolan. Jag satt i publiken och kommer fortfarande ihåg den beundran som lärarna bemöttes med. I publiken viskades det om hur fantastiskt fint det var och om hur trevligt det skulle vara – men sådant skulle nog aldrig gå att göra i vår skola, tillades det.

Exemplet beskriver en attityd som fortfarande är rätt typisk inför öppet delande: man beundrar de som vågar, men vågar inte själv. På arbetsplatsen finns kanske inte heller någon kultur som stödjer öppenhet.

Trots detta möter jag allt oftare lärare som delar med sig av sina läromaterial, eller som i alla fall tycker att det känns möjligt att göra det. Sedan 2013 har det i Finland uppmuntrats med en temadag som kallas *jaa jotain*, ”dela något”. Det firas som en del av den internationella temaveckan Open Education Week

Matleena Laakso, fortbildare på frilansbasis i pedagogisk användning av informations- och kommunikationsteknologi, timplärare i lärarutbildningen på Tammerfors yrkeshögskola.

som koordineras av det globala nätverket The Open Education Consortium.

I den här artikeln diskuterar jag öppet delande av pedagogiskt material, baserat på mina egna erfarenheter som lärarfortbildare.¹ Öppet material kan bestå av enstaka powerpoints, videor eller samtliga webbkurser som genomförs öppna på webben. Med öppet material avses ”verk vars författare har öppnat upp en del av rättigheterna till andra och därmed ger andra en möjlighet att nyttja verket i en bredare omfattning än vad upphovsrätten annars möjliggör”.² Oftast refererar man till öppet material som det som är gratis att använda och bearbeta, vilka är grundförutsättningar för öppet läromaterial.

Öppet delande i undervisningssektorn

”Mänsklighetens framgång på denna planet har alltid grundat sig i att vi lär oss från varandra och överför vårt kunnande över generationer”, menar en av de finländska pionjärerna i den pedagogiska öppenheitskulturen, Anne Rongas, i ett *Jaa jotain*-dagens blogginlägg.³

Hon fortsätter med att påminna oss om gamla tiders sällskap där grannhjälp och samarbete var en del av vardagen och att dela med andra var en överlevnadsstrategi som föräldrar lärde sina barn. På samma inlärningsprin-

Författaren Matleena Laakso har deltagit i ITK-konferensen sedan 2005. ITK ("Interaktiv teknik i utbildning") är Finlands största ämneskonferens som samlar lärare och utbildare från hela landet.

cip baserar sig såväl mästar-gesäll-modellen i dagens yrkesinriktade utbildning som överförandet av "tyst" eller "dold" kunskap i olika organisationer från äldre till yngre medarbetare.

Gemenskap var ett centralt drag bland 1960- och 1970-talets datoranvändare, långt före de sociala mediernas tid. På den tiden delade man med sig av sin kunskap i sin omedelbara fysiska omgivning och läromaterial var ofta svårtillgängligt.⁴ Uppfinnandet av den öppna källkoden, där den finländske Linus Torvalds Linux-operativsystem spelade en stor roll, var banbrytande och bidrog till delarkulturens renässans. Wikipedia, som startades av Jimmy Wales och Larry Sanger 2001 och som numera finns i drygt 240 språkversioner, blev ett framstående exempel på öppet delande. Utan öppna licenser hade dessa sätt att producera kunskap inte varit möjliga.⁵

I Finland har man satsat på att öppna upp offentliga data. Programmet för öppen information (2013-2015)⁶ har definierat en licensrekommendation CC BY för den offentliga sektorn, vilket betyder att material försett med sådan licens kan hanteras fritt bara källan framgår. Hittills finns öppna data till exempel

om geografi, väder, trafik, ekonomi och kultur. Finland har rankats bra i de internationella jämförelserna av öppna data.⁷

Motiven till öppet delande hos olika brukare varierar. För den offentliga sektorn gäller det att öppna upp data för de som har betalt dem, det vill säga för skattebetalarna. Många kommersiella aktörer delar ut gratismaterial för att det fungerar som reklam för produkten. Amatörer öppnar upp sina data för att hjälpa andra eller för att bli sedda.

Även undervisnings- och utbildningssektorn har uppmärksammat fördelarna med öppet delande. The New Media Consortium, en internationell gemenskap i utbildningsteknologi, har i ett flertal Horizon-rapporter tagit upp öppna läroresurser om framträdande globala trender för de närmaste åren.⁸ Utbildningsstyrelsen i Finland har sedan 2010 haft följande rekommendation på sin finskspråkiga webbsida Edu.fi: "Vi tror att produktion av öppna och fria läromaterial är en del av framtidens skol- och undervisningsvärld. Det är önskvärt att de lärare som själva producerar läromaterial som de använder i sin undervisning publicerar materialet med CC-licenser på

webben. Således skulle användare omedelbart veta under vilka villkor innehållet kan användas och vidareutvecklas.”⁹

Upphovsrättsorganisationen Kopiosto genomförde en utredning i Finland och enligt den upplever de finska lärarna att de saknar kompetens i upphovsrättsfrågor. De uppfattas ofta som så komplicerade och begränsande att det är lättare att komma på andra lösningar. Till exempel använder nästan två tredjedelar av finska lärare öppet webbmaterial åtminstone ett par gånger i månaden, men 25-39 procent av lärarna, varierande mellan skolnivå, visste inte om hen hade tillstånd att använda materialet. 38-57 procent av lärarna använde material även om de var medvetna om att tillstånd inte fanns.¹⁰

Lärarna önskar sig tydliga instruktioner. Upphovsrättslagen i Finland, som härstammar från år 1961, uppfyller inte dessa önskemål. Ur dagens utbildningsteknologiska perspektiv kan lagen tolkas på många olika sätt. Till vissa delar är lagen gammalmodig och den har kompletterats med olika förordningar nästan 40 gånger.

Creative Commons-licenserna

Världens mest använda öppna licens är Creative Commons. Alla som producerar och vill sprida innehåll kan dra nytta av licensen, dessutom går det att ta vara på innehåll som andra producerat, som det är eller som en del av sitt eget läromaterial.

Creative Commons är en ideell organisation som grundades 2001 av den amerikanske juridikprofessorn Lawrence Lessig tillsammans med några kollegor. Organisationen har utvecklat ett antal licenser där upphovsmannen kan lämna över en större rätt att återanvända, modifiera eller sprida verken än vad upphovsrätten i sig eller traditionella licenser ger. Licenser är lämpliga för alla former av verk förutom programvaror, som har sina egna licenser.

Syftet med Creative Commons är att ge verktyg till människor som skapar och som vill dela med sig av sina verk. Upphovsmannen väljer vilka friheter hen vill att verket ska

ha och väljer ett licensavtal som passar dessa önskemål. Licenser finns i tre olika former: en som varje medborgare kan förstå, en för jurister och en för datorer. Tack vare datoranpassade versioner kan datorer automatiskt söka efter de över en miljard CC-licenserade verk som redan finns tillgängliga på webben.¹¹

I Finland översattes licenserna för första gången 2004.¹² Verksamheten Creative Commons Finland togs över av Aalto-universitetet i Helsingfors 2012. Den nyaste licensversionen (4.0) är översatt 2014 och originalversionen härstammar från 2013. Den svenska filialen Creative Commons Sverige grundades 2004 och de svenska versionerna lanserades i slutet av 2005, samma år som i Danmark. I Norge översatts licensen 2008.

Det finns sex CC-licenser (se bilden på nästa sida) och de tas fram genom kombinationer av fyra klausuler: BY (*By attribution*, erkännande) är alltid med och det betyder att man ska ange upphovsmannens namn. ND (*No derivatives*, inga bearbetningar) betyder att licenstagaren får kopiera, distribuera och visa endast ordinarie kopior av verket, inga bearbetningar eller remixar av det. Med SA (*Share alike*, dela lika) krävs att om det skapas nya verk utifrån originalverket så ska dessa verk spridas och licensieras med samma licens. NC (*Non-commercial*, icke-kommersiell) avgränsar rättigheterna till endast icke-kommersiella ändamål. Problemet med detta villkor är dock att det inte har definierats varken i licensen eller i lagen vad som avses med kommersiellt, det kan därför rekommenderas att licensgivaren själv definierar hur hen ser det.

Utöver det ovannämnda finns det ett speciellt licensliknande kontrakt som kallas CC0 (*No rights reserved*) och som är avsedd att göra ett verk till allmän egendom (public domain eller motsvarande). Med CC0 kan upphovsmän avstå alla intressen i sina verk och därmed placera dem så fullständigt som möjligt i det offentliga rummet.

I Finland har CC BY-SA blivit den mest använda och lämpliga licensen för läromaterial.¹³ Om andra klausuler används så är det önskvärt att ha en genomtänkt motivering till varför man vill använda ytterligare klausuler.

Många av de utbildningsorganisationer som rekommenderar CC-licensen har inte tagit ställning till licensens innehåll.

Hur kommer man igång?

Öppenheitskultur uppstår oftast genom att en individ blir engagerad. Den sprids genom goda exempel till att bli ett arbetssätt i fler organisationer. Jag blev inspirerad av öppet delande genom att se på förebilder. Eftersom jag hade fått så mycket från dem ville jag ge tillbaka.

Dessutom såg jag i öppna material en utmärkt möjlighet att utveckla den pedagogiska användningen av internet- och kommunikationsteknologin på ett konkret sätt. Eftersom jag på den tiden arbetade för ett projekt i fortbildningssektorn så var dess synlighet en viktig fråga för mig – på projektspråk skulle man säga att det gällde att ”share the best practices”.

Det tog mig ändå lång tid att börja. Jag var inte bara tvungen att smälta idén och ta mod till mig, utan också utföra en hel del jobb, eftersom material som jag gjort förr och delat ut på papper behövde omarbetas, i synnerhet vad

gällde det visuella materialet, så att det skulle uppfylla kraven för CC-licenserna.

Den allra största frågan var ändå om mitt material hade tillräckligt hög kvalitet. Jag upplevde att jag hittills hade varit i expertposition i förhållande till mina studenter eller deltagare på kurserna, men när jag delar material öppet skulle jag ju bli jämförd med andra fortbildare.

Jag valde att dela material i en egen blogg och i webbtjänsten SlideShare. Jag använde mig en hel del av andras öppna material. Hittills har jag publicerat drygt 320 powerpoints och mina slidesets har visats sammanlagt 700 000 gånger. De slideset med mest visningar har varit powerpoints om digitala examina som har visats över 110 000 gånger. Det är höga siffror jämfört med antalet lärare i hela landet.

De som laddar ner mitt material, till exempel de 300 personer som laddat ner ett slideset om öppna läromaterial som jag uppdaterat upprepade gånger, får även återanvända och bearbeta materialet – tillämpa det till sin egen undervisning och dela vidare med samma licens.

Numera har öppet delande blivit ett viktigt handlings- och tankesätt och jag ser ingen

Erkännande

Erkännande, dela lika

Erkännande, inga bearbetningar

Erkännande, icke-kommersiell

Erkännande, icke-kommersiell, dela lika

Erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar

Det finns sex olika Creative Commons-licenser och de tas fram med kombinationer av fyra klausuler: CC-BY, CC-BY-SA, CC-BY-ND, CC-BY-NC, CC-BY-NC-SA och CC-BY-NC-ND.

Tips på öppna läroresurser

- **Diskussioner:** Sök efter öppna läroresurser och aktuella diskussioner kring dem på Twitter med hashtagarna #oer och #oerweek (Open Educational Resources).
- **Färdigt material:** Sök efter CC-licenserat material på <http://ccsearch.org> eller i olika webbtjänster (t ex Flickr för bilder, Jamendo för musik, SlideShare för slidesets).
- **Audiovisuellt material:** Öppna videor hittar du till exempel på Pixabay (<https://pixabay.com/videos/>) och the Internet Archive (https://archive.org/details/opensource_movies).
- **Övriga verktyg:** Du kan även hitta resurser (tjänster och sökverktyg) på <https://creativecommons.no/ressurser> och <https://www.mindmeister.com/47036294/find-materialer-til-din-undervisning>.

återgång till det gamla. Det som driver mig vidare är viljan att kunna hjälpa andra professionella i utbildningssektorn, ständig feedback från dem som använt mitt material och synligheten för min verksamhet, vilket ständigt öppnar upp nya arbetstillfällen.

Negativa sidor har jag bara mött ett fåtal. Detta betyder dock inte att de inte skulle finnas. Enligt min egen erfarenhet glömmar många bort att nämna originalkällan – medan det i den andra ändan finns de som personligen ber om tillstånd att använda materialet även om det har tillskrivits en CC-licens.

Konklusion

Om öppet delande och användning av CC-licenser ännu inte är bekant för dig så kan det varmt rekommenderas. Var och en av oss har något som någon annan skulle kunna ha nytta av.

Man kan börja med att dela med sig av sitt material i sin egen omgivning, till exempel på arbetsplatsen eller bland kollegor på nätet. För övrigt är det tekniskt sett väldigt lätt att sätta delningsinställningarna offentliga när

man lägger upp material på digitala plattformar. Att sätta inställningar på öppet är dock ingen garanti för att materialet kommer att bli upptäckt av dem som drar nytta av det eller verkligen behöver det. Därför är det värdefullt om man ytterligare tipsar om materialet på webben, till exempel på Twitter eller i relevanta Facebook-grupper.

Som tidigare nämnts, rekommendationer för öppna data på den offentliga sektorn har gjorts, och håller på att etableras. Öppna data och öppen kunskap befrämjas genom EU-direktiv och – i Finland – på regeringsnivå, genom regeringens spetsprogram. Målet med projektet Öppen vetenskap och forskning av Undervisnings- och kulturministeriet i Finland var att Finland år 2017 skulle ha blivit ett av de ledande länderna i vetenskapens och forskningens öppenhet och att möjligheterna med öppna data utnyttjas brett i samhället.¹⁴

År 2018 är utvecklingen i gång – och den utvecklingen vill vi lärare och lärarutbildare givetvis vara delaktiga i.

Översättning: Maarit Jaakkola

Vad är Creative Commons? En animerad video där CC förklaras av Kristina Alexanderson, illustrerad av Jesper Wallerborg. En produktion av Webbstjärnan i samarbete med Internetguider på Stiftelsen för Internetinfrastruktur. Länk till videon: https://www.youtube.com/watch?time_continue=20&v=Yd9dP3vIOyk.

Noter

1. Artikeln baserar sig på finskspråkiga texter som författaren skrivit tidigare: *Miksi jakaa avoimesti?* (HAMK-portalen, <https://unlimited.hamk.fi/ammattillinen-osaaminen-ja-opetus/miksi-jakaa-avoimesti/#.WqeMs2ZiTMV>), *Kouluttaja antaa hyvän kiittää ilmaiseksi* (Tiedosta 2/2016; se <http://www.matleenalaakso.fi/2017/01/kouluttaja-antaa-hyvan-kiittaa.html>). Översättning och bearbetning av Maarit Jaakkola.
2. Toikkanen och Oksanen (2011, 99).
3. Finansministeriet (2015, 21–22, 25).
4. Rongas (2014).
5. Saarikoski (2009, 40–41).
6. Toikkanen och Oksanen (2011, 99).
7. Finansministeriet (2015, 3, 13–15).
8. EU (2014), The New Media Consortium (2015).
9. Se http://www.edu.fi/materiaaleja_ja_tyotapoja/tvt_opetuksessa/tekijanoikeudet/creative_commons/tulevaisuus.
10. Creative Commons Suomi (2016); Toikkanen och Oksanen (2011, 109–110).
11. Toikkanen och Oksanen (2011, 120).
12. Toikkanen och Oksanen (2011, 105.)
13. Kopiosto (2015, 5–6, 27, 37, 41–42, 47–49).

Referenser

- Creative Commons Suomi (2016). Tietoa lisensseistä. [Online.] Tillgänglig på <<http://creativecommons.fi/lisenssit/>>. Hämtad den 27 april 2016.
- Edu.fi (2010). Tulevaisuus. [Online.] Tillgänglig på <http://www.edu.fi/materiaaleja_ja_tyotapoja/tvt_opetuksessa/tekijanoikeudet/creative_commons/tulevaisuus>. Hämtad den 28 april 2016.
- Finansministeriet (2015). *Avoimesta datasta innova-*

tiiviseen tiedon hyödyntämiseen. Avoimen tiedon ohjelman 2013–2015 loppuraportti. Valtiovarainministeriön raportti 31/2015. [Online.] Tillgänglig på <<http://vm.fi/documents/10623/1107406/Avoimen+tiedon+ohjelman+loppuraportti/8eaaee68-6f3b-4a48-8b57-c5866315bf13?version=1.0>>. Hämtad den 28 april 2016.

- EU (2014). Horizon Europe -raportti – koulut 2014. Tiivistelmä ja johdanto. Luxembourg: Publications Office of the European Union, & Austin, Texas: The New Media Consortium. [Online.] Tillgänglig på <https://ec.europa.eu/jrc/sites/default/files/horizon_report_eu_fi.pdf>. Hämtad den 27 april 2016.
- Finlex (2016). Tekijänoikeuslaki. [Online.] Tillgänglig på <<http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1961/19610404>>. Hämtad den 28 april 2016.
- Kopiosto (2015). Tekijänoikeus ja opetus -selvitys. Selvitys opettajien opetuksessa käyttämistä materiaaleista sekä heidän kokemistaan tekijänoikeudellista ongelmista. [Online.] Tillgänglig på <[http://www.kopiosto.fi/kopiosto/ajankohtaista/uutiset/2015/fi_FI/Kopioston_tekijanoikeus_ja_opetus_selvitys_julkaistu/_files/94398864210071121/default/kopiosto-tutkimustulokset-a4-2408-www\[4\].pdf](http://www.kopiosto.fi/kopiosto/ajankohtaista/uutiset/2015/fi_FI/Kopioston_tekijanoikeus_ja_opetus_selvitys_julkaistu/_files/94398864210071121/default/kopiosto-tutkimustulokset-a4-2408-www[4].pdf)>. Hämtad den 28 april 2016.
- The New Media Consortium (2015). *NMC Horizon Report*. [Online.] Tillgänglig på <<http://www.nmc.org/publication/nmc-horizon-report-2015-higher-education-edition/>>. Hämtad den 28 april 2016.
- Rongas, Anne (2014). Jaa jotain -päivää viritellessä #jaajotain. *Opeblogi* den 16 februari 2014. [Online.] Tillgänglig på <<http://opeblogi.blogspot.fi/2014/02/jaa-jotain-paivaa-viritellessa-jaajotain.html>>. Hämtad den 27 april 2016.
- Toikkanen, Tarmo & Oksanen, Ville (2011). *Opettajan tekijänoikeusopas*. Helsinki: Finn Lectura.